

Oorlogsdagboek Rhenen, 4 september - 19 oktober 1944

Wim Dijkstra

In december 2007 ontving ik een e-mail van iemand die ik niet kende. Hij luidde:

Geachte Mevrouw Holleman

Op goed geluk deze mail.

Mijn echtgenote heeft in de veertiger jaren in Rhenen gewerkt bij Jet en Wessel Holleman, die daar het laatst woonden aan de Spoorbaanweg. Ze wil graag weten hoe het met die familie verder is gegaan en nu is mijn vraag of U gezien Uw voornaam familie van dat echtpaar bent.

Het echtpaar heette voluit:

*Johan Wessel Holleman, geb. 23 maart 1908 in Zutphen en
Henrietta Carolina Adriana Sprenger, geboren 10 juni 1917 te Ginneken.
Bij voorbaat dank voor Uw antwoord en vr. groeten,
W. Dijkstra*

Wat een toeval! Jet en Wessel Holleman waren inderdaad mijn ouders en ze hadden inderdaad in de oorlog in Rhenen gewoond. Ik was toen nog niet geboren en had nooit veel belangstelling voor die tijd gehad tot na het overlijden van mijn moeder in 2005. Toen ik haar paperassen opruimde, vond ik een verfromfaaid bruin enveloppe met een stapel brieven erin. Ze bleken geschreven te zijn tussen september 1944 en juni 1945. Het zijn de brieven die mijn ouders hebben ontvangen in de periode dat zij als evacués in Driebergen woonden. Ze woonden eigenlijk in Rhenen, Spoorbaanweg 1, vlakbij het station, de Rijnbrug en de Grebbeberg. Rond 20 oktober 1944 werd het daar te gevaarlijk en moesten ze met spoed weg. Op 23 oktober vertrokken ze naar Driebergen. Mijn ouders waren getrouwd in 1940 en hadden inmiddels twee kinderen: Wesje (mei '41) en Jan Jacob (J.J.; maart '44). Een van de brieven bevat dagboekantekeningen van mijn vader over de oorlogshandelingen rond Rhenen tussen 4 september en 19 oktober 1944. Zijn handschrift is bijzonder moeilijk te lezen, mogelijk doordat hij bij slecht licht moest schrijven. Bovendien stond het verhaal vol afkortingen en onvolledige zinnen. Hij schreef het kennelijk voor zichzelf. Toch besloot hij zijn verslag aan zijn ouders in Zutphen te sturen. Zij hebben de brief op zijn verzoek bewaard en hem na de oorlog teruggegeven. Zo kwam hij met de andere brieven in het bruine enveloppe terecht en zo kwam ik aan dat dagboek. Voor de leesbaarheid heb ik het verhaal enigszins geredigeerd.

Ik bracht het in uitgetikte vorm mee voor de heer en mevrouw Dijkstra toen ik hen ging bezoeken. En via hen kwam dit dagboek na 64 jaar terug in Rhenen.

Jet Holleman

20 oktober '44

Bewaren a.u.b.

W.

Beste Vader en Moeder.

Uw brief van 6 oktober bereikte ons gisteren. De verwoesting in het Deventerwegkwartier lijkt ontzettend uit Uw beschrijving te oordelen. Het aantal daklozen die ingekwartierd moeten worden zal enorm zijn. Uw beschrijving van de opslagplaatsen van uw inboedel zal ik goed bewaren maar ik hoop van harte dat het niet nodig zal zijn hem ooit te gebruiken. Omstreeks 10 september schreef ik U een brief met verhalen over de munitietrein die hier stond; ofschoon er niets gebeurde vonden we dat toen al een heel evenement. Die brief heeft U blijkbaar niet bereikt daar U er niet op inspeelt. Intussen zijn we hier aardig door de wol geverfd. Ik hield vanaf 4 september dagboek dat 'k straks zal laten volgen. Mogelijk weet U uit geruchten dat de flank van het geallieerde leger in de Betuwe gevormd wordt door een geringe troepenmacht die tot Opheusden is opgedrongen; ± 4 km ten zuidoosten van Rhenen. Opheusden is meerdere malen van eigenaar verwisseld en schijnt een ruïne te zijn. Er zijn aanwijzingen dat de Engelsen ook Kesteren al eens geheel of gedeeltelijk bezeten hebben. Hier volgt dan het dagboek, bijgewerkt tot en met gisteren, een waardige sluitsteen (moge het een slotsteen zijn!)

Ma. 4 Sept. 6.52 uur naar Delft; 10.50 uur aan; hoorde daar van de bezetting van Valkenswaard. Er werd niet meer gewerkt; terug 17.10 uit den Haag. Speciale treinen voor repatriërende moffen: koffers, kisten, kinderwagens, radio's en een ijskast. Zelf in matig volle trein. 20.15 uur in Rhenen.

Gladys Gerbrands met zoon Peter, (haar man is ter dood veroordeeld maar het vonnis is nog niet voltrokken) zocht bij ons wat afleiding en logeerde al veertien dagen op de Spoorbaanweg. Ze zou de volgende dag vertrekken. De eerste trein naar Amersfoort reed om half twee, buiten den dienstregeling om. Door een snelle sprint met koffers en kind onder de arm langs de helling van het spoorgat wisten we hen in de trein te zetten die voor die gelegenheid nog eens even ging stilstaan. De chef danig uit zijn hum dat ondanks zijn startbevel de trein weer stond. Later brief van haar ontvangen dat ze om 15.30 uur in Utrecht was; er reden geen treinen naar het Westen. Om 18.30 uur naar Hilversum en vandaar vrij vlot over A'dam naar Leiden. Aankomst 20.30 uur.

Wo. De laatste treinen rijden nu nog zonder zich om de dienstregeling te bekommeren. Nagenoeg geen reizigers meer.

Za. 9 Sept. Tandarts in Wageningen vergeten (afspraak was drie weken oud).

Vr. 15. Op de fiets naar Velp (verjaardag Henk van Buren. Bij Cor¹ koffiedegronken. Er waren razzia's geweest en fietsendiefstal op grote schaal; vrachtwagens vol. Heelsum en Renkum zaten nogal vol troepen en vooral autocolonnas. Terug in Rhenen stond hier afweergeschut bij de spoorbrug en pont. De bomen op de Cuneraweg worden gekapt om schootsveld.

Za. Per fiets naar tandarts. Bussen zijn gevorderd en de dienst die tot voor kort nog tot Kievitsdel werd onderhouden is nu geheel stilgelegd. De tram rijdt nog van 6-10 en van 16-19 uur (elektriciteitsbesparing).

Zo. 17 Sept. Met Wes de Grebbeberg omgewandeld, Oost om naar Heimerstein. We mochten bij hotel de Grebbe niet de binnenwegen op de berg bewandelen. Onderlangs gelopen en verderop nog eens geprobeerd. Weer teruggestuurd. De hele berg schijnt bezet te zijn. ± 12 uur – we waren nog onderaan de berg – luchtaanval op Wageningen (24 doden) en Kesteren; de laatste in duikvlucht bij het station. Flinke brand.

± 14.30 uur verscheen een luchtvloot uit het Zuiden die bij ons duidelijk naar het Oosten afboog. Enige honderden toestellen, deels zweefvliegtuigen trekkend. Landingen van zweefvliegtuigen en parachutes op de Heelsumse heide (en bij Deelen?). Luchtalarm van 14.30 tot 15.30 uur grotendeels doorgebracht in de kelder die we sindsdien bij onze talrijke verblijven erin steeds comfortabeler maakten. De afweer werd 's avonds belangrijk uitgebreid tot 6 à 8 batterijen. Hoewel het doel toen nog niet bekend was, begrepen we dat het dichtbij moest zijn, daar na ± tien minuten de eerste vliegtuigen al terugkwamen.

Ma 16.30 uur luchtvloot; alarm 16.30 - 17.15 uur alles als gisteren. Een vliegtuig brandend bij Opheusden neergestort. En recht voor Rhenen aan de kant van de rivier in de uiterwaarden. Een Amerikaans afweerstuk vernield door jager in duikvlucht met de boordwapens. Geen Duitse vliegtuigen!!!

Di 19-9 14.15 uur idem. Rhenen ligt nèt buiten de route en blijft daardoor goed gespaard. Het is een prachtig gezicht om die machtige vloot te zien aankomen en nagenoeg onverstoortbaar zijn werk te zien doen. Men spreekt van 50.000 man met tanks bij Heelsum.

Wo Van 10 – 12.30 uur gelopen naar de tandarts in Wageningen. Die werkte niet meer. Op de terugweg twee keer aangehouden en eenmaal zelfs voor de commandant geleid. Of ik niet spioneerde?

Hedenavond lichtkogels en een "Lichtsee" in de Betuwe achter de brug (dus O.Z.O.) Geruchten: Nijmegen zou bezet zijn; geallieerde troepen in de Betuwe. Oprukken in vijf uur van Eindhoven naar Nijmegen. In Arnhem straatgevechten. Alles is afgebrand. Er zou meer branden. Brug afwisselend in Engelse en Duitse handen. Troepen bij Heelsum teruggedrongen tot Kievitsdel. Sinds 17/9 spoorwegstaking. In de volgende dagen die slechts verwijderd schieten te horen gaven evacuatiekoffers klaargemaakt, kelder verder ingericht enz. enz.

Tram nu ook stilgelegd.

[...] zijn hier overdag grote troepeneenheden of materieel gepasseerd.

Za. 30/9 '44 's Middags en nog in de avond luchtaanvallen op de spoorbrug (naaste spanning ± 200 à 250 meter verwijderd van ons huis).

2e maal een treffer door het wegdek zonder veel schade; verste spanning. 22.30 uur begin van een intensieve beschieting; doel vermoedelijk de brug. In de kelder geslapen. Het gieren der granaten (die ten dele uit het Noordoosten leken te komen) gaf ons genoeg studiemateriaal om onze geest bezig te houden. Hoe is de verhouding snelheid geluid/gemiddelde snelheid granaat? Zolang we dat niet weten kunnen we geen afstandsbepalingen doen. De wijze van veranderen van de toonhoogte van het gieren geeft echter een waardevolle aanwijzing over de afstand. Een granaat die van achter de berg komt, is goed te herkennen aan het plotseling aanzwellen van het geluid. Bij deze en volgende beschietingen ging ik de volgende dag kijken waar de treffers waren om onze vermoedens te verifiëren. Door onze "wetenschappelijke" belangstelling hadden we geen tijd om bang te worden. Wes was in 't algemeen heel rustig en Jan Jacob sliep als een roos.

Zo. Deze beschieting dan was grotendeels uit het Zuidoosten en duurde tot twee uur in de nacht. De meest nabije treffer was ± 70 meter verwijderd aan de overzijde van de Heerenstraat bij het viaduct. Blijkbaar licht geschut. Gaten in de muren van $1\frac{1}{2}$ meter middellijn en matige scherfwerking. Om 1 uur 's nachts ging het licht uit bij een inslag: kabel getroffen aan de andere zijde van het viaduct, \pm honderd meter van ons vandaan. Verder veel treffers in de benedenstad.

De hele zondag een matig vuur van de brug naar de Betuwe. We leerden al gauw niet bang te zijn van wat in onze buurt afgeschoten werd en ver weg vloog. Alleen met luchtdoel moet je steeds uitkijken! Slagzin: alles wat ze de lucht in gooien, komt ook weer beneden. Afstand batterij – doel is slechts enige honderden meters. Karren met bepakkings trekken Westwaarts; gevechtsklaar maken?? De Engelsen zitten in Opheusden (ooggetuige: een broer van onze meid Truus die nu en dan komt opdagen). De Engelsen staan al op brug in de middag. 16 – 20 uur Rheden bezuiden de Heerenstraat moet evacueren. Wij niet.

Ma 2 Oct. '33 's Ochtends verwijderd trommelvuur \pm één uur lang tegen zonsopgang. Om 8 uur duiken bommenwerpers op de brug. Door het wegdek gegooid. Afweer op het hoogste punt van de Spoorbaanweg bij Livingstone.

11.30 uur weer luchtaanval met minstens acht vliegtuigen. Ze komen steeds onverwachts vanachter de heuvels uit het Noorden. We hebben dan nog tien à twintig seconden de tijd om ons te bergen. Jet was buiten en dook in de boerenkool. Wes was bij de buren. J.J. sliep midden in de voorkamer. Ondergetekende kon aan 't pakken. Na de eerste twee bommen was het hele gezelschap in de kelder met twee onbekenden. Oorverdovend afweervuur, namelijk van de batterijen op de Kastanjelaan, Kerkhof en spoor-tramkruising. Na nog eens vijf bommen een harde

dreun. De middenspijl van de brug die te voren door de moffen geladen was om de brug op te blazen was getroffen; één spanning hangt nog voor 'n beetje. De andere ligt in de rivier. Iedere overgang is nu onmogelijk. De grote ruit in onze voorkamer is gesneuveld door de luchtdruk, één ruit van de tuindeur in de eetkamer en – door een scherf – een ruit in het schuurtje waar een bankstel van een der evacués beschadigd werd. Veel schade in de benedenstad (glas en pannen). Kesteren station brandt uit met zwarte rookwolven zodat we denken aan olie. Velen evacueren van hier vrijwillig. Het wordt hier stil.

De grootste ruit gedicht met een tochtdeur en wat planken, het geheel is nu weer regendicht gemaakt met linoleum van de bovencamer.

Di. Stil.

Wo. Enig storingsvuur, vooral 's avonds. De beide ruiten achter vervangen.

Do. Vanaf zes uur vrij hevig vuur, niet ver weg. Achter de Grebbeberg? Daarnaast ver verwijderd vuur. Tussen tien en twaalf uur cirkelen enige tientallen zware vliegtuigen laagvliegend. Door het dreunen van het geschut wordt het voeren van een gesprek soms geheel illusoir.

Merkwaardig weinig moffen hier. Men zegt dat contingenten naar de Betuwe en mogelijkerwijs Wageningen geëvacueerd zijn. Tegen de avond enige tientallen zware treffers op de brug en met het nabije vuur vermengt zich mitrailleurvuur. In de richting Nijmegen (= Opheusden) 's avonds enige uren rode en gele Lichtsee. Een fantastisch gezicht. Beschieting tot in de nacht. De meeste projectielen vallen meer dan een kilometer van ons af.

Vr. 6/10 Als gisteravond. Enkele burenen keren terug naar hun huizen.

Verkenningvluchten. Gerucht: Parachutisten bij Opheusden.

Zaterdag 7 Oct. Luchtaanval op de batterij(en?) op de brug. Geruchten: Duitse tegenaanval bij Opheusden afgeslagen; kleine tankslag in of bij Arnhem; Duits geschut in de Betuwe Westwaarts verplaatst naar Lienden.

Tussen 13.40 en 14.25 uur: een machtige luchtvloot van 1400 vliegende fort en 900 jagers trekt over op matige hoogte. Doel: Halle naar men zegt. Nagenoeg geen afweer. De elektriciteit zal spoedig ophouden. De spanning is vooral overdag duidelijk lager. Boilers zijn al ambtshalve afgesloten en ons rantsoen op 30% van de dagstroom gebracht. Nu we weten dat we binnenkort afgesloten worden, gebruiken we maar raak.

Zo. Vrij rustig. Was koken daar we vrezen dat morgen stroom afgesneden zal worden. Gas hebben we niet. Onze kachel is niet geschikt om op te koken. Avond aan avond Lichtsee richting Zetten en lichtkogels.

Ma. Elektriciteit nog niet afgesloten. Nu en dan storingsvuur.

17 uur enkele salvo's die beantwoord worden. 's Avonds gieren ook weer enige granaten over onze hoofden heen en terug.

Di. 10/10 Gerucht: geallieerde landing bij Hoofdplaat (Z.H.); tankslag ten Noorden van Nijmegen in voorbereiding. Aan Duitse zijde drie tankdivisies

= 3 x 150 tanks. Opheusden door geallieerden herwonnen. Een razzia in de Heerenstraat voor werkvolk.

Wo. Stil tot 18 uur. Toen enige zware geallieerde treffers op de brug. Enig Duits antwoord (vanaf de sluis?)

Do De afgelopen nacht en overdag meerdere gierende granaten over de stad. Eén onontploft tegen stadhuis. Drie keer alarm.

Om 16 uur geen elektriciteit meer. Het begin van de definitieve afsluiting of alleen maar een kabel stukgeschoten? Binnen enkele uren zullen we het weten. J.J. moet vandaag maar koud eten. Stroom definitief verbroken. 20.30 uur naar bed. $\frac{3}{4}$ kaars verbruikt. We hebben er 18 + 7 waxinelichtjes.

Vr. 's Morgens enige malen alarm voor fluitende granaten. Evacuatie der benedenstad bewesten de spoorweg is opgeheven. Die hing kennelijk met de bombardementen op de brug samen. Het afweergeschut is nu ook bijna geheel verdwenen. 17 uur zes à acht granaten slaan in bij de spoor-tramkruising en remises. Een in de 3e loods van Rhenus (elk ± 150 meter). Wij hadden geen gesprongen ruiten. Vermoedelijk vanuit Opheusden. Later vuur verlegd naar de weg naar Kesteren waar een Duitse batterij staat. Scherven in de Heerenstraat en zelfs om ons huis heen achter op de Spoorbaanweg. Ik zag een stuk hout van 80 centimeter lengte ± twintig meter opslingeren.

Voortaan zes uur op, acht uur ontbijt 11.45 uur warm eten, 18 uur souper. De duisternis 's avonds is een erge straf. Bijna nieuwe maan.

Za 14/10 Gerucht: Wagingen zou zwaar beschadigd zijn. Opheusden, Kesteren en Ochten geheel geëvacueerd. De Landwacht graasde gisteren om 21 uur de Bruine Engsche weg af voor gravers. Ettelijke mensen deden open. De wasserij werkt sinds enkele weken niet meer wegens kolengebrek. Elektrisch strijken is nu ook afgelopen.

Woonhuis Ouwerhand (Dierenpark) leeggeplunderd door SS; wegens verzet?? Tussen 19 en 20 uur enige tientallen treffers, ten dele zeer dichtbij. Alle ramen weer opengezet om glasschade te voorkomen. O.a. treffer bij Veenbrink, veertig meter verwijderd. Er zat nog een huis tussen. Geen schade. Lichte projectielen die in de grond een gat van zestig centimeter middellijn en veertig centimeter diep slaan. Van twee zijden wat olie gekregen die we als verlichting gebruiken in een petroleumtoestel, dat ik voor twee jaar van Vader en Moeder Sprenger voor mijn verjaardag gekregen had en – tot heden – nooit gebruikt. De tussenmaaltijden van Jan Jacob warmen we op een waxinelichtje op. Als dat ook afgelopen is moet hij maar met ons mee eten. Dagelijks om 20.30 uur naar bed.

Zondag 15/10 's Morgens artillerieduel uit Achterberg naar Kesteren, dus over onze hoofden heen. Duitse treffers waargenomen bij station Kesteren. Twee geallieerde treffers in de Heerenstraat. Een in de Kastanjelaan (overzijde spoorgat). Stadhuisgevel tamelijk zwaar beschadigd. De Mofen hebben een depot op de Kastanjelaan onder de

bomen. Hopelijk geen munitie? ± Dertig man, ook keukenwagens. Het is grappig om ze als hazen in de Deckungslöcher te zien kruipen als er fluiters komen!

Ma. Onrustige dag. De hele dag Duits vuur naar de Betuwe; 's middags beantwoord met telkens alarm. Mitrailleurvuur veelvuldig en dichtbij. De Engelse Lichtsee naar het Westen verlegd. [...] nu bij Opheusden en Dodewaard.

Di. Rustig. Wel enkele treffers buiten de stad maar geen alarm. Voor het eerst sinds weken!

Wo. Geruchten: Hongarije, de laatste Duitse bondgenoot, zou wapenstilstand gesloten hebben. Opheusden weer verloren gegaan. Vele doden onder de burgerbevolking. Lienden en Ommeren zouden moeten evacueren. Geallieerde landing op de Noordelijke Rijnsoever bij Renkum. Door het Duitse vuur mengde zich een onweer. De Duitse projectielen zijn ± elf centimeter middellijn en 45 cm lang.

Do. 's Morgens beschieting. Treffers in een buitenwijk met een dode. Tot nu toe zijn er in de gemeente Rhenen naar schatting twintig dode burgers en drie à vier dode moffen. Een gunstige verhouding gezien de bevolking van 8000 (waarvan nog een deel is geëvacueerd) en slechts enkele honderden moffen. 's Middags weer feest. 's Avonds 20.30 – 23 uur zware beschieting; gecontroleerd vanaf 13-15 kilometer, i.e. Dodewaard.

Treffers over geheel Rhenen; ± twintig tussen viaduct en kerkhof (dus ook de Spoorbaanweg). Vele bij de Veenendaalsche weg.

Een treffer tegen de spoorhelling op dertig meter van ons huis; een idem op zestig meter. Het spoorgat heeft ons veel bespaard (zie tekening). Vroeger ook al eens een kleintje onder tegen de helling. Achter ons op 75 meter een voltreffer in een huis. Blijkbaar zwaar geschut (men schat 15 à 18 centimeter). De scherven sloegen nog door de muren van een schuurtje heen dat op enige afstand stond. Bij veel burens schade. Wij kwamen er goed af. Granaattrechters van 250 cm middellijn en zestig centimeter diep.

We koken in het schuurtje op een geleend waskacheltje en zien onze kolenvoorraad al belangrijk slinken. Enfin als we nu eerst maar door de eerste weken heen scharrelen zien we daarna wel weer verder. Ik meen dat particulieren voorlopig niet voor kolentoewijzing in aanmerking zullen komen.

Ziezo nu weet U weer hoe het hier gaat. Is Cor tijdig uit Arnhem weg kunnen komen? Het schijnt er nogal bar geweest te zijn.

Tot ziens. Beste groeten van ons vieren Uw

Wessel

Noten

¹ Cor was Wessels oudste zuster die in Arnhem woonde.